

Новица РАКОЧЕВИЋ

ИЗБОРИ ЗА ЦРНОГОРСКУ НАРОДНУ СКУПШТИНУ У ЈАНУАРУ 1914 ГОДИНЕ И ПРОГРАМ ВЛАДЕ ГЕНЕРАЛА ЈАНКА ВУКОТИЋА

Због одлуке краља Николе од 4. маја 1913. године о усвајању захтјева великих сила да Црна Гора напусти Скадар, влада генерала Митра Мартиновића подноси 6. маја оставку. За предсједника нове владе краљ именује генерала Јанка Вукотића, истакнутог команданта у балканском рату.¹ Тако је расплет скадарске кризе изазвао и промјене у унутрашњој политици Црне Горе. У Црној Гори није било организованих политичких странака, али је од увођења Устава 1905. године политички живот у Црној Гори буран. Постојале су три политичке групе — фракције које су представљале зачетак модерних политичких странака. Народна странка, у народу звана *клубаши*, донијела је 1907. свој програм али је исте године забрањена, а један број њених истакнутих чланова осуђен је у познатим процесима „бомбашкој афери“ 1908. године и „колашинској афери“ 1909. године. Права Народна странка у народу звана *праваши*, конзервативна и ослонац краља Николе, налазила се на власти од 1907. године и није имала свог програма; тој групи припадала је влада генерала Мартиновића. Трећа политичка група била је „Мијушковић — Јабучка“,² а представљала је умјерену опозицију унутар Праве народне странке; тој групи припадао је генерал Јанко Вукотић. Пошто су праваши били против напуштања Скадра а у народу компромитовани, краљ Никола доводи на власт групу Мијушковић — Јабучку. Влада генерала Вукотића сматрана је коалиционом владом, пошто су се у њој налазила и два члана која су сматрана присталицама забрањене Народне

¹ *Глас Црногорца*, бр. 18, 25. IV (8. V 1913. године), (Вукотић је био предсједник владе и министар војни. Министар унутрашњих послова био је Лабуд Гојнић, министар финансија и грађевина Ристо Поповић, министар просвјете и црквених послова Мирко Мијушковић, министар правде Љубомир Бакић, министар спољних послова Петар Пламенац.)

² Група Мијушковић — Јабучка названа је по томе, што су се на њеном челу налазили Лазар Мијушковић, Мирко Мијушковић, Ристо Поповић са својим рођацима звани Јабучани.

стрнке. У владу је ушао по свом личном нахођењу Љубо Бакић, потписник програма Народне странке, и Петар Пламенац, сматран њеним симпатизером, иначе близак дворским круповима. Краљ Никола је нарочито био заинтересован да Пламенац буде министар иностраних послова, како би преко њега спроводио спољну политику и контролисао рад клубаша.

Влади генерала Вукотића било је јасно да се на стари начин не може радити и да се нешто мора мијењати, па од првог дана почиње спроводити либерални курс у земљи, мада у земљи и даље остаје готово потпуно непромијењен полицијски и војни апарат (то се питање тако брзо није могло ни ријешити).³ Влади је била потребна подршка Народне скупштине, а на ону која је изабрана 1911. године под притиском власти и чији је мандат истицао крајем 1914. године није се могла ослонити, јер она није ни одражавала расположење народа. Зато је влада одлучила да распусти Скупштину и закаже изборе за нову. За ту одлуку требало је добити пританак краља Николе, јер је по Уставу он имао право да то учини. Према расположивим подацима, краљ Никола је одмах прихватио тај предлог. Указом од 25. октобра распуштена је Скупштина изабрана 1911. године и заказани избори за нову за 29. децембар, односно за 11. јануар 1914. године, по новом календару. Новоизабрана скупштина имала се састати 28. јануара.⁴ Избори су важили само за територију Црне Горе у границама до балканског рата, а не и за ослобођену територију.

Влада генерала Вукотића жељела је да избори буду слободни и да се очува законитост. Министар унутрашњих послова издаје распис обласним управама, предсједницима варошких општина и племенским капетанима о потреби поштовања законитости при спровођењу избора и припремама за њих, особито о сређивању тачне евиденције. Право гласа имао је сваки црногорски држављанин (мушкарац) са навршеном 21. годином живота. Гласање је било јавно, како је то увела Томановићева влада 1907. г. Посланике нијесу могли бирати активни официри, војници стајаће војске и официри на располагању.⁵

Поставило се питање да ли ће влада изаћи са посебном листом кандидата и какав ће се став заузети према присталицама забрањене Народне странке, особито онима који су били осуђивани у два поменута процеса. Они су били помиловани од издржа-

³ Никола Шкерковић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд 1964, 592. — Шкерковић пише да нагла промјена у унутрашњој политици није била могућа „прво због недостатка бољег особља; друго, што се, вјероватно, није жељела нагла промјена; а треће, што је вођено рачуна о личним и братственичко-племенским осјетљивостима“.

⁴ *Глас Црногорца*, бр 48, 12. (25. X) 1913. године. О изборима извјесне податке даје и Саво Вулегић у дужем напису *Фрагменти из политичке историје Црне Горе уставног доба*, објављеном у „Слободној мисли“ од бр. 3 до 9 јануар — март 1938.

⁵ *Глас Црногорца*, бр. 51, 2. (15) X 1913.

вања казне, али нијесу били амнестирани, па зато нијесу могли бити кандидати за посланике. Помиловани осуђеници тражили су амнестију, јер су на тај начин жељели добити сатисфакцију, да су невино осуђени. Не само присталице Народне странке него и група Мијушковић — Јабучка, а то значи и влада, као и већи дио јавног мњења уопште, били су за давање амнестије. Влада је у том смислу дала и предлог краљу Николи. Давањем амнестије политичким осуђеницима влада се хтјела представити као влада која ради на увођењу либералних односа у Црној Гори. С друге стране, и члановима владе, без обзира на став у вријеме наведених процеса, било је јасно да су осуде биле безразложне и да су нанијеле штету угледу Црне Горе. Амнестију је захтијевало и јавно мњење српско, па и југословенско. Краљ Никола је дао амнестију и тако су политички осуђеници могли бити кандидовани за народне посланике. Према неким подацима, околина краљева била је незадовољна што је дата амнестија и што се присталицама Народне странке дозвољава да се кандидују за посланике. „Говорило се да ће у скупштини пасти крв“.⁶

Влада је жељела да изборну кампању сведе у мирну колотечину, настојећи да не дође до екстрема и инцидената, јер је ионако имала доста проблема и тешкоћа.⁷

У вријеме изборне кампање, у децембру долази до кризе у влади, па је министар Мирко Мијушковић поднио оставку, и то без неког нарочитог разлога. Он је био незадовољан што је министар унутрашњих послова Јабуд Гојнић унаприједио у платне разреде неке предсједнике општина, што је, како изгледа, било незаконито. Пошто су на прагу били избори, на интервенцију предсједника владе криза је избјегнута и Мијушковић је повукао оставку.⁸ Како наводи ондашњи министар Љубо Бакић, влада је могла успјешно да ради због тога што су министри у кабинету били лични пријатељи.⁹

У почетку је, како изгледа, код чланова владе постојала идеја да се на изборе изађе са листом кандидата. О том су питању вођени разговори, и министар Ристо Поповић био је против тога, из разлога, како сам каже, што се „не зна ко је с ким“.¹⁰

⁶ Митар Вукчевић, *Један поглед на капитулацију Црне Горе*, „Слободна мисао“, бр. 17, 24. VI 1936.

⁷ Р. Поповић, Архив Историјског института у Титограду, фасц. 330, Дневник, 19.

⁸ Р. Поповић, Дневник, 20. — Поповић каже: „Да није пред изборе и врло непогодно вријеме за кризе и промјене баш би најбоље било да оступимо јер и тако ништа учинити нећемо“.

⁹ Архив Историјског института Титоград, фасц. 145, Љубо Бакић, *Уједињење Црне Горе са Србијом и осталим покрајинама краљевства Срба, Хрвата и Словенаца* (рукопис) 89.

¹⁰ Р. Поповић, Дневник, 19. — Поповић пише да никако не могу да утврде листу кандидата и да је он уопште противан кандидатури „из разлога што се и не зна ко је с ким, али већ пошто колеге хоће предложити сам да наше кандидате објавимо преко листа и то не као присталице већ као људе од карактера по нашем мишљењу, па народ нек бира кога хоће“.

Ипак се на крају влада сагласила да на изборе иде без листе, али је имала своје кандидате о којима је водила рачуна. То су морали бити људи који уживају углед у народу и који нијесу присталице бившег режима. Влада, међутим, ни од једног од њих није тражила изјашњење да је помаже у Скупштини. Влада, односно чланови који су представљали групу Мијушковић — Јабучку жељели су да њене присталице буду што више заступљене, али су се ипак залагали за чување законитости. Према писању ондашњег министра Љуба Бакића, група Мијушковић — Јабучка залагала се да се у реформама иде поступно и да се чувају права владарева, макар и по цијену знатних уступака. Њихов програм, како каже Бакић, одговарао је програму Либералне странке у Слбији.¹¹

Пошто није било истицања кандидатских листа, кандидовати се могао свако ко је испуњавао законске услове, па је зато број кандидата био веома велики. Кандидовао се и знатан број присталица Народне странке. Изборна кампања је била веома жива, али се одвијала мирно и без озбиљнијих инцидената.¹² У агитацију се ишло појединачно. Кандидати су непосредно ријечју износили своја гледишта. Већина њих је полазила од критике прошлих влада залажући се да либералне и демократске односе, за економски и културни развој земље. Многи су искоришћавали локално, племенско и братственичко расположење. Сви су говорили о потреби тјешњег зближења са Србијом, у чему су гледали и рјешавање економских проблема Црне Горе. Поједини кандидати, међутим, и то они који су углавном били слободни од страначких обавеза и обзира према политичким групацијама, излазили су пред бираче са штампаним прогласима у којима су износили своја гледишта на унутрашњу и спољну политику Црне Горе. Сви ти прогласи били су личног карактера, сваки је препоручивао свог аутора. Међу тим прогласима (од којих већина није сачувана), заслужује пажњу проглас др Николе Шкерковића, директора гимназије у Подгорици, упућен бирачима петрушинске капетаније у којој се кандидовао за посланика. Програмом је тражено: слобода удруживања, збора и договора, слобода штампе, независност суда и судија, тајно гласање, самоуправа општина, отварање што већег броја школа (основних, средњих стручних), уређење Хипотекарне банке, унапређење пољопривреде, изградња путева, коришћење ријека за натапање, регулација Скадарског језера, правилна подјела слободне земље у јослобођеним крајевима, изградња жељезнице и везивање са жељезницом Србије. У прогласу је Шкеровић нарочито нагласио о-

¹¹ Љ. Бакић, н.р., 86—87.

¹² Р. Поповић, Дневник, 20. „Агитација за изборе у највишем јеку. Агитује Лабуд што боље може ма и праваша не сједи залуду. Могло би бити да и пропанемо на изборима. Толико и боље бар да се ове главобоље курталишемо. Клубаши се ослободили па и они не дангубе — чак се вели да би њих могло понајвише доћи“.

дузимање монопола дувана и жељезница од италијанског капитала. Тражена је нова административна подјела, одвајање судске од полицијске власти у капетанијама, проширење уставних права Народне скупштине, уређење чиновничког питања итд. Заправо, Шкеровић је тражио ревизију устава. У вези са спољном политиком Шкеровић каже: „Радићу да се створи: царинска заједница (унија) Црне Горе и Србије; заједничко вођење спољне политике у народном духу; војни уговор и споразумно, заједничко, уређење и вођење војске. Најпријатељски одношаји са братском Русијом и ослонац на њу у спољашњој политици. Коначно, пуштање у земљу капитала само оних држава, које су пријатељски расположене за наш народ или напредак и будућност српског народа“.¹³

Још један посланички кандидат тражи у прогласу унију Црне Горе и Србије, али је тај проглас сачинила једна група присталица Народне странке у Подгорици која је основала и агитациони одбор. У Подгорици су присталице Народне странке одржале више састанака, на којима се и јавила идеја о војној, дипломатској и царинској унији Црне Горе и Србије, „као блажу и прихватљиву форму, као једну етапу на коначном циљу“, како каже један од иницијатора те идеје.¹⁴ У почетку се група сложила да њен кандидат у Подгорици буде Мљарко Даковић, истакнути вођа црногорске омладине, који је у Бомбашкој афери у одсуству био осђен на смрт, а његов замјеник да буде Лука Пиштелић, Подгоричанин, истакнути политички борац против режима краља Николе, а који је живио у Москви. Даковић је, међутим, одбио кандидатуру, а Пиштелић је поручио да се неће мијешати у те послове. На крају, група се сложила да кандидат буде Митар Вукчевић, потписник програма Народне странке, који је у „бомбашкој афери“ био осуђен на 10 година затвора. Вукчевић се прихватио кандидатуре, иако се у Подгорици кандидовао Петар Пламенац, министар спољних послова, који се издавао за присталицу Народне странке.¹⁵ Присталице Народне странке формирале су одбор за руковођење изборном кампањом и за писање и објављивање прогласа. Припремљена су два прогласа. Један је потписао кандидат Вукчевић, а други одбор. У прогласу који је потписао Вукчевић, између осталог, каже се: „Интереси народа и Отаџбине леже у уставним гаранцијама и законитости на широкој демократској основи и у војној, финансијској и ди-

¹³ Никола Шкеровић, *Биљешке из мог живота*, Библиографски вјесник 1, 2, 3, Цетиње 1964, 174.

¹⁴ Лазар Бркић, *Србија и Црна Гора у 1913. години*, „Слободна мисао“ бр. 5, 5. П 1939. — Бркић је био професор гимназије, родом из Осјејка. Прешао је у Црну Гору послје анексије Босне и Херцеговине. Био је веома активан у политичком животу и у другим манифестацијама. Дописник листа „Новосадска застава“.

¹⁵ Исто.

пломатској заједници са Србијом.¹⁶ Тако су у прогласу дра Шкеровића и подгоричке групе први пут у Црној Гори писмено формулисани предлози о унији Црне Горе и Србије. Ти су предлози поздрављени од већине црногорског народа и наишли су на велико одушевљење у српском и југословенском јавном мњењу. Оснивање поменутог одбора у Подгорици наишло је на реаговање црногорске владе. Она предузима мјере да онемогући његову активност. Државни службеници чланови одбора и потписници прогласа телеграфским путем су отпуштени и примјештени. Министар Поповић назива агитациони одбор „срамотним“.¹⁷

Од свих тих предизборних прогласа само је један имао партијско обиљежје. То је проглас Јована Пламенца „Наша ријеч бирачима у Црној Гори“, који је он потписао у име Правих народњака. Њиме се позивају бирачи да даду свој глас за кандидате који припадају политичкој групи „Правих народњака, а који су од првог дана нашег уставног живота чврсто стали уз народне светиње и идеале“.¹⁸ Програм је изложен у осам тачака. Пошто он има политичко обиљежје, и пошто је то програм једне политичке групе која се шест година налазила на власти и водила реакционарну унутрашњу политику, доносимо га у цјелини:

„1. Да се Спољна политика води строго у духу и тежњама народним, а у циљу уједињења цјелокупног српског народа.

2. Да се изврши ревизија Устава, како би се и код нас развио што правилнији парламентарни и уставни живот, јер је он једини тај, који јамчи мир и правилан развитак унутрашњих прилика у земљи и прибавља углед и поштовање споља.

3. Да се свима гранама Народне Привреде, као извору свега благостања и основу сваком другом народном напретку, посвети од стране државе највећа пажња, а нарочито, пак, да се подјелом државног земљишта у ново-ослобођеним крајевима умањи одлазак у Америку и омогући великом дијелу нашега народа да час прије дође до материјалног благостања.

¹⁶ Исто, „Слободна мисао“ бр. 7, 19. II 1939.

¹⁷ Р. Поповић, Дневник, 21.

¹⁸ Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе, документи 2*, Београд 1940. — У уводном дијелу прогласа каже се: „Бирајте људе, који су не само знали куда треба да се креће државни и народни живот, него који су исто тако умјели очувати државу у најтежим њеним тренуцима од унутрашњег пожара распламтјелог усљед паклених тежња, а који је пожар лако могао довести у питање опстанак наше миле Отаџбине — створене, како мученичком крвљу и костима нашега народа, тако и мудрошћу наше славом увјенчане Династије!

Дајте, Браћо Бирачи, повјерење људима, који нијесу губили наду у љепшу и сјајнију будућност Црне Горе и српског племена, који су и поред тешких прилика онако сјајно припремили и извели косовску освету, те је вјековима заробљеној браћи синула слобода, име Србиново широм свијета прослављено, наша Отаџбина скоро два пута повећана, створена могућност за већу снагу, за већи и сјајнији полет како државном тако и народном напретку...“

4. Да се Саобраћајна средства, без којих се данас не може правилно развијати привредна, трговинска и војна политика, што више умноже и развију.

5. Да наша Финансијска политика почива на здравој основи, а ради чега је треба из темеља реформисати, како би се извело и што правилнији порески систем, да народ лакше сноси сва плаћања државних дажбина.

6. Да се наша Војска одржава на савременој висини, како морално тако и материјално, те да буде што спремније за велики задатак који претстоји српском племену.

7. Да се Судство и Администрација што више упросте, како би се правда што прије народу изрицала, а финансијски све то што јефтине је коштало; и да се судијама правно загарантује сталност и у опште да се читавом чиновништву омогући што сигурнија и боља будућност.

8. Да Просвјетна и Вјерска политика у Црној Гори почива на моралној основи, која као таква ставља држави у дужност, да њени грађани буду што јаче морално и умно образовани, физички кријепки, а карактером узорити.

Свако ко вјерује у животну снагу Црне Горе нека стане под заставом Правих Народњака и нека их потпомогне у извођењу поменутих политичких иедја¹⁹.

Пламенац се обраћа свештеницима и учитељима, који су се по свом позиву налазили у непосредном додиру са народом, и позива их да помогну ствар Правих народњака.²⁰ У прогласу се, међутим, ништа не каже на који начин треба спровести уједињење „цјелокупног српског народа“. Исто се тако ништа не каже још о неким крупним питањима — о потреби истискивања италијанског капитала из Црне Горе.

Избори су били слободни, али су у појединим мјестима локалне власти ипак радиле против присталица Народне странке и понегдје су вршене злоупотребе са циљем да се онемогући избор кандидата клубаша. Агитовало се у име краља, позивани су бирачи да не гласају за „клубаше робијаше“, а у појединим капетанијама извјестан број војних обвезника позван је „ради државне потребе“ баш у вријеме кад се то по закону није смјело учинити.²¹ Нешто је изразитији био покушај ометања избора клу-

¹⁹ Исто, 119.

²⁰ Исто, 120. — Проглас се завршава овим ријечима: „Не приклоните главу никаквим пријетњама! Не дајте се заплашити, нити се допустите завести ни од кога, па ма ко тај био, ма којега чина и положаја, него гласајте за кандидате Правих Народњака, јер је најсветија ваша дужност — дужност према Отаџбини. . .“

²¹ Н. Шкерковић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, 532.

баша Митра Вукчевића у Подгорици.²² Изабрано је 66 народних посланика, рачунајући и накнадне изборе (три капетаније). На изборе је изашло нешто више од половине уписаних бирача, јер се велики број налазио на раду у иностранству, а знатан број на војној дужности.²³ Избори су прошли у миру. Бирачи су у већини дали гласове кандидатима опозиционо расположеним према бившем режиму и некомпромитованим. Права народна странка претрпјела је тежак пораз. Изабрано је свега 7 посланика њених присталица.²⁴ Чланова Народне странке који су били бирани за посланике на изборима 1906. године и потписника програма из 1907. године изабрано је девет.²⁵ Остали изабрани посланици припадали су групи Мијушковић — Јабучкој и неопређијеним. Тројица посланика декларисала су се као „омладинци“ Марка Даковића.²⁶

Влада није хтјела сарађивати са правашима, а пошто су претрпјели тежак пораз на изборима, одгурнуо их је и краљ Никола, па су се стицајем околности они нашли у опозицију према влади Вукотића и скупштинској већини. Мада није изашла са посебном листом кандидата, влада је жељела да у Скупштини има што већи број присталица, па је настојала да привуче што већи број оних неопређијених. Уочи засједања Скупштине министар Мирко Мијушковић позвао је неопређијене посла-

²² Митар Вукчевић, нав. чланак, „Слободна мисао“ бр. 17, 26. IV 1936. Саво Вулетић, *О црногорској коалиционој влади посталој 1913. године и њеној скупштинској већини*, „Слободна мисао“ бр. 24, 21. VI 1936. — Вукчевић пише да је влада позивала племенског капетана љешанске капетаније и команданта батаљона са још неколико угледних људи и дала им инструкције да агитују против његовог избора за посланика. На дан избора у Подгорици код биралишта су биле двије чете жандарма који су се налазили на обуци и које је требало упутити у ослобођене крајеве. На мостовима су биле појачане страже, са циљем да спријече одлазак на биралите Вукчевићевих бирача из Старе вароши. У оба изборна мјеста Вукчевић је изабран за народног посланика.

²³ Према подацима, 1. маја 1912. године налазило се у иностранству близу 13.000 војних обвезника. Нешто је од њих дошло у балкански рат. Рачуна се да је у вријеме избора било одсутно из земље до 10.000 бирача, а знатан број налазио се и у посадама у Метохији.

²⁴ Изабрани су: Вуле Вучинић; племенски капетан, у пиперској капетанији, Васо Мартиновић, чиновник, у цетињској; Ђуро Вучинић, посједник, у спушкој; Вуко Кривокапић, индустријалац, у никшићкој; Саво Кривокапић, чиновник, у цуцкој; Сава Драговић, предсједник суда, у горњоморачкој, и др Секуле Дрљевић, бивши министар, у доњоморачкој.

²⁵ Од клубаша су изабрани: Јанко Тошковић, учитељ, липовска капетанија; војвода Гавро Вуковић, предсједник Државног савјета, љеворечка; Шпиро Глиговић, свештеник, бањска; Митар Вукчевић, бивши судија; љешанска и подгоричка; Михаило Ивановић, бивши судија, доњокучка; Гаврило Церовић, члан Главне контроле, усковка; Љубо Бакић, судија, краљска; Никола Јовановић, учитељ, ровачка; касније је изабран и Андрија Радовић.

²⁶ Група омладинаца били су: Василије Жугић, инжињер, дробњачке капетанија; Мато Павићевић, правник, павковићка; Станко Обрадовић, свештеник, језеро-шаранска. — Ова група може се сматрати као четврта

нике и затражио од њих да приђу његовој групи. Неки су то учинили, неки су одбили, а неки су, као др Никола Шкеровић, изјавили да се сматрају члановима Народне странке.²⁷

За посланике клубаше поставила су се два питања: какав став заузети у Скупштини према режиму и — обнављање странке. Ипак је — код свих девет посланика и њихових присталица — преовладало расположење за сарадњу са владом, како би се образовала скупштинска већина — радни блок и тиме пружила влади помоћ у њеним напорима за консолидовање прилика у земљи и што бржи економски и културни развитак земље. Подршку влади требало је пружити и због спољнополитичких околности, јер је Црна Гора на том пољу имала доста проблема. Посланици клубаша, међутим, нијесу одбацили програм из 1907. године. Они су 29. јануара одржали састанак у канцеларији Љуба Бакића. На том састанку претресана је политичка ситуација и расправљало се о положају који треба заузети у Скупштини према новом режиму, као и одржавање своје партијске индивидуалности. Како тврди Љубо Бакић, посланици су једногласно закључили: да нови режим и владу треба помоћи; да се њихова група споразумије са групом „опозиције прошлог режима“ — групом мијушковићеваца, а да ће „новајлије“ прићи овом споразуму као целини.

фракција у Скупштини. Остали изабрани посланици мијушковићевци и неопређијени: Јово Матановић, пензионер, његушка; Сава Ковачевић, мајор у пензији, граховска; Мирко Мијушковић, министар, пјешивачка и требјешка; Саво Радуловић, судија у пензији, команско-загарачка; Крцун Војводић, судија у пензији, љуботињска; Мило Драгојевић, посједник, вражегрмска; др Никола Шкеровић, директор гимназије у Подгорици, петрушинска; Иван Брајовић, учитељ, мартинишка; Крсто Половић, свештеник, љешкопољска; Саво Вулетић, комесар Барског друштва, зетска; Јакша Поповић, учитељ, братоножишка; Мило Дожић, судија Великог суда, затријebaчка; Милисав Николић, судија у пензији, луковска; Радосав Војовић, племенски капетан у пензији, жупска; Радоје Радојичић, учитељ, жупопољска; Рафајло Лепосавић, свештеник, андријевичка; Зарија Вуковић, судија, полимска; Радуле Стаматовић, судија, величка; Јанко Спасојевић, судија Великог суда, требачко-шекуларска; Крсто Јаблан, судија, барска; др Филип Добрећић, секретар Министарства иностраних послова, улцињска; Дервиш Омер Вашић, судија, крајинска; Лука Ивовић, свештеник, селачка; Јоко Гојнић, пензионер, горњоцрмничка; Марко Вукосавовић, секретар Мин. просвјете, доњоцрмничка; Јово Голијанин, посједник, голијска; Илија Прелевић, судија, горњокучка; Мато Грдинић, мајор у пензији, пољска; Михаило Буквић, управитељ гимназије у Никшићу, опутно-рудинска; Богдан Вукотић, посједник, чевска; Јован Радојевић, барјактар, рудинска; Радоје Радојевић, учитељ, планино-пивска; Милисав Шаковић, чиновник, подгоричка; Владо Петровић, официр у оставци, колашинска; Никола Вучинић, мајор у пензији, мркојевишка, и Стево Лопичић, правник, цеклинско-добрска. Избори нијесу одржавани за крајеве ослобођене у балканском рату. Поред изабраних посланика, у Скупштину су по свом положају улазили такозвани вирилни посланици. Њих је било 10—12. Касније су умјесто 2—3 посланика изабрани нови; тако је умјесто Влада Петровића изабран Петар Пламенац, министар.

²⁷ Митар Вукчевић, р.н., „Слободна мисао“, бр. 17, 22. IV 1936.

И група Мијушковић — Јабучка жељела је споразум, па је у кући Љуба Бакића дошло до састанка представника Народне странке и мијушковићеваца. Од Народне странке учествовали су: Андрија Радовић, Михаило Ивановић, и Љубо Бакић, а од мијушковићеваца: Мирко Мијушковић и Саво Вулетих; позват је био и министар Ристо Поповић, који се декларисао као неутралац, али је припадао тој групи. Постигнут је споразум: За предсједника Скупштине да се предложи Мило Дожић, мијушковићевац, а за потпредсједника Гаврило Церовић — клубаш. Како тврди Бакић, сложили су се да строго неутралне посланике не врбују ни за једну ни за другу групу, него да се од свих посланика створи скупштинска већина — радни блок. Такође је ријешено да влада изађе пред Скупштину са својим програмом, који ће радни блок претрести и одобрити.²⁸ Како изгледа, већ на првом засједању Скупштине, када се пришло образовању радног блока, било је покушаја да се скупштинска већина раздвоји у три тора: Народну странку, мијушковићевце и скупштински центар. Чија је то идеја била не зна се, али Бакић с правом сматра да је у том покушају био прст краља Николе као и амбиције појединаца који су настојали да се истакну путем закулисне игре.²⁹ Тај покушај није успио и тако је скупштинска већина постала доминантни фактор у раду Скупштине. Ипак су се у Скупштини задржале посебне фракције Народне странке и групе мијушковићеваца, које су одржавале посебне састанке.

У току скупштинских сједница неопредијељени посланици прилазе групи посланика Народне странке и групи Мијушковић — Јабучкој.

Група Мијушковић — Јабучка настојала је да умањи утицај Народне странке, па је подржавала групу око Василија Жугића са циљем „слабљење утицаја Народне странке“.³⁰ Према неким подацима, војвода Гавро Вуковић, који се сматрао чланом Народне странке и био потписник њеног програма, није долазио на састанке групе посланика клубаша, нити се придржавао њихових одлука.³¹ Постојање струја унутар Народне скупштине није имало посљедица по њен рад, јер је при доношењу коначне одлуке о питањима постигана пуна сагласност скупштинске већине.

Према већ утврђеном споразуму између представника Народне странке и мијушковићеваца, на засједању 9. фебруара за предсједника је изабран Мило Дожић, а за потпредсједника Гаврило Церовић. За секретаре су изабрани Крсто Поповић

²⁸ Љ. Бакић, р.н., 108/109.

²⁹ Исто, 110.

³⁰ Шкерковић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, 594.

³¹ Митар Вукчевић, нав. чланак, „Слободна мисао“ бр. 17. 27. IV 1936.

из групе мијушковићеваца и Мато Павићевић, школовани правник, омладинац.³²

На скупштинску сједницу 11. фебруара дошао је краљ Никола и, бурно поздрављен од посланика и министара, прочитао пријестону бесједу. У првом дијелу Бесједе говори се о учешћу Црне Горе у балканском рату и о постигнутим резултатима. Послије шествјековне борбе са Турском, каже се ту, коначно су остварени вјековни народни идеали. Истакнут је, такође, значај добровољаца, који су из разних словенских крајева дошли да се боре у редове црногорске војске.³³ Говори се и о помоћи коју је Црна Гора пружила Србији у рату против Бугарске. У другом дијелу Бесједе говори се о унутрашњим приликама и краљ је изјавио да ће „његова“ влада „наставити тешки рад опорављања и спремања земље.“ Сада се, рекао је краљ, пред свима у Црној Гори „отвара недогледно поље кутурног рада“ и зато се од свих тражи „више него икада“ воље и плана у раду.³⁴ Набројени су и неки проблеми чијем рјешењу треба одмах присупити: брига о породицама погинулих ратника, рјешавање чиновничког питања, рјешавање питања из области просвјете, а као најпречи задатак реформа војске, њена обука, опрема и увођење сталног кадра. Побројио је неколико закона које ће влада предложити Скупштини на усвајање.

О спољној политици је рекао: „Високо је уздигнут барјак подмлађене, ратом проширене, Црне Горе. На њем вазда остаје исписана мисао Мојега Дјома, која је животворна мисао нашега племена, а која нас је кријепила у црним данима мука. Успјеси оружја српских краљевина очеличише ту мисао у срцима свијех нас и загријаше је новом, још чистијом, вјером у нашу снагу, у нашу будућност. Одбрана добитака и даљи национални успјеси зависеће само од сталног заједничког рада са братском Србијом и од традиционалне вјерности нашој моћној заштитници Русији“. Даље је речено да су односи Црне Горе са свим другим државама „исправни и пријатељски“ и да ће се црногорска влада непрекидно старати да допринесе одржавању мира, који је неоп-

³² Стенографске биљешке о раду Црногорске народне скупштине сазване у редовни сазив 15. јануара 1914. године, 33.

³³ Исто. — Краљ Никола је између осталог рекао: „10. априла прошле године сврши се страшни вјековни бој Црне Горе са Турском. Тога дана рука црногорска истаче Душанову заставу с орлом на престолу Скадру, потоњем бедему у знаку турског освајања. Српство се ослободи испод Турака од Мора до Дунава... Под нашим барјацима бројали смо доста наше јуначке браће из скоро свих словенских крајева. — Долетјеше нам најприје из сусједне и миле нам Боке Которске, затим из Далмације, Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеначке, Чешке и Русије да помогну остварењу наших идеала, не жалећи за ту узвишену цијелу своју племениту крв“.

³⁴ „Моја влада, која ужива Моје пуно повјерење и која у заједници са мношвом улаже све силе да Земљу, истрошену и заморену ратним тегома, брзо поведе путу опорављања и напретка, изложиће вам програм својега рада.“

ходно потребан развиту Црне Горе. Са жаљењем је краљ констатовао да је мирно развијање Црне Горе у јесен 1913. године било угрожено од упада из Албаније „у земљиште српских краљевина“. Напади су сузбијени и краљ је изразио наду да ће се „сусједна нам Арбанија, чијој смо слободи толико допринијели, посветити унутрашњем сређивању, које јој је веома потребно, а ко искрено жели да буде елеменат мира и реда на Балкану“.³⁵ Ни једном ријечју није поменуто питање напуштања Скадра.

Експозе о владином програму поднио је у Скупштини 13. фебруара предсједник владе генерал Вукотић. У свом програму влада је истакла начела: државно правна, политичка, економска и културна. Водила њеног рада јесте: „слобода и правда“. У програму је речено да ће се влада у унутрашњој политици строго придржавати Устава и закона и наговјестила је да ће се легалним путем извршити ревизија устава и земаљских закона, „како би одговорили стеченом искуству, културним и животним народним потребама“.³⁶ Слобода штампе, збора и договора, лична и имовинска сигурност, равноправност пред законима и властима — загарантовани позитивним законима — биће истински примјенљиви. Државна администрација ће се упростити, а сувишне административне јединице укинута. „Вријеме захтијева неодољиво да се већ прекине са државним уређењем на племенској основи.“ У том циљу влада ће предузети кораке да се на „најмању мјеру“ сведе број области и капетанија и да се на управу доведу људи са школском спремом. Општине се имају уредити на основу широке самоуправе. озбиљна пажња мора се повести о народном здрављу. Унапређење и јачање народног здравља захтијевају животни интереси државе. Најављено је доношење закона „противу свега што је штетно за јавну хигијену и општу здравственост“. Донијеће се закон о уређењу санитета и рјешавању љекарског питања „у корист народа“. Настојати да се подигне што већи број болница и да најсиромашнији дио народа поред бесплатног љекарског прегледа добије и бесплатне љекове.

У области привреде се предвиђа да се практичном поуком, угледним добрима и расадницима, изложбама, стручним школама и сточарским заводима „унесу у народ здраве и практичне мисли“. Пошто напретка у привреди није могло бити без финансијских средстава, програм и о томе води рачуна. Предвиђено је отварање земљорадничких кредита, удруживање инокосних и сиромашних сељака у земљорадничке задруге и друге кредитне организације „које би држава била дужна свим материјалним и моралним средствима потпомоћи“. У том циљу се предвиђа да се „прије свега“ установи хипотекарна банка „с овећим капиталом“,

³⁵ Исто, 38.

³⁶ *Стенографске билешке*, 46—53, Програм владиног рада с којим је изашла пред Народну скупштину сазвану у I редовни сазив 15. јануара 1914. године предсједник Министарског савјета, бригадир сердар Јанко Вукотић, Цетиње 1914 (бригадир је одговарао чину генерала).

како би се црногорски пољопривредник „ослободио тешког мјеничког дуга, од којег му пријети материјална пропаст“. У новоослобођеним крајевима имало се ријешити аграрно питање и донијети закон о насељавању. Предвиђен је и рад на унапређењу шумарства и пашњака, коришћењу вода. озбиљна пажња имала се поклонити домаћој радности, обезбјеђењем стручнога кадра, па је зато требало прићи отварању нижих и средњих стручних школа.

Низ мјера предвиђен је и у области трговине, у првом реду доношењем прописа и закона о разним питањима и проблемима везаним за трговину и трговце. Имало се приступити и ревизији трговинских уговора са страним земљама, особито са онима које су главни купци црногорских производа, „ да се при том пази на заштиту домаће индустрије“. У циљу унапређења трговине и занатства имала се посветити пажња подмлатку за те гране. Предвиђено је отварање трговачке школе, разних занатских школа, вечерњих школа и курсева. По могућности, требало је отворити школе и курсеве ради оспособљавања сељачке омладине за разне области ручног рада.

У области цркве и просвјете предвиђено је такође много важних послова. Свештенички кадар требало је стручно оспособити и материјално обезбиједити. Вјерска толеранција морала је бити у потпуности загарантована. У народним школама појачати васпитни утицај и национално образовање. Посебну пажњу посветити физичком образовању, које је било запостављено. Влада се обавезала да ће урадити сљедеће: што прије увести обавезно школовање мушке и женске дјеце, мијењати наставни план и програм „према савременим захтјевима педагогике и потребама народним“, неуморно радити на народном просвјетивању, а у том циљу отвориће се школске и општинске библиотеке за народ, издавати популарни листови и списи, држати пригодна предавања, и што прије ријешити учитељско питање, како би се учитељи могли посветити искључиво свом послу. Неопходно је било прступити и рјешавању питања средњих школа и отварању нових. Уређење средњег школства морало се извршити на модерној основи. Васпитању женске омладине имала се посветити посебна пажња отварањем завода у којима би се она стручно обучавала у народном духу. Имао се одмах донијети закон о државним стипендијама које би се додјеливале конкурсом најбољим а најсиромашнијим ђацима. По могућности, имало се прићи отварању установа и друштва која би радила на науци, његовању умјетности и ширењу књиге у народ.

У правосуђу законом обезбиједити независност судија, независност њиховог рада и зајамчити сталност, „али да све то буде не ради личности него ради светиње дужности“. Приликом избора судије, поред формалних школских и службених квалификација узимати у обзир и његове моралне особине и јавни рад.

У том циљу имао се што прије донијети закон о судској независности. У капетанијама: одвојити судску од управне власти и образovati засебне капетанске судове. Број обласних судова свети на мању мјеру, како би се судови што прије попунили стручним лицима. Предвиђала се и реформа Великог суда „ради веће гаранције изрицања правде“ — раздвајање функција апелативног суда од функција касационог.

У војсци су биле предвиђене крупне реформе, пошто је она била организована на територијално-племенској основи. Речено је да црногорска војска организована на милицијској основи не може одговорити захтјевима модерног ратовања. Војска је имала бити подијелена на службу у сталном кадру, службу у резерви и службу у народној војсци. Грађани све три вјере морали су вршити војне обавезе. Да би се успјешно извршила реформа војске, сразмјерно финансијској моћи земље имала се одредити довољна сума новца за њену обуку и наоружање. Посебну пажњу посветити стручном оспособљавању официрскога кадра и његовом материјалном обезбјеђењу, како би могао одговорити својим дужностима. Војна доктрина имала се саобразити са доктрином српске војске. О томе се у програму каже:

„Будући са братском Србијом имамо исте задатке, исте циљеве и исти војнички материјал ми ћемо с нашом војничком обуком и организацијом ићи с њом заједно к једнообразности.“

У финансијама је предвиђена реформа цијелокупног дацијског и финансијског система, класификација земљишта док се не изврши катастарски премјер, увођење прогресивних пореза и строго контролисање државних прихода и расхода. Влада је најавила да ће са Србијом регулисати питање царина. „Наше царинске односе са братском Србијом тако учврстити специјалним уговором, да омогућимо што бољу и тјешњу везу и олакшамо међусобни промет.“ Чиновничко питање и број државних службеника имало се ријешити у сагласности са државним потребама и привредном и финансијском моћи државе. Нестручне чиновнике удаљити из службе. При избору и унапређивању чиновника водити рачуна о њиховој стручној спреми, способностима и моралним особинама. Број чиновника имао се утврдити законом за свако надлештво. Влада је најавила да ће предузети мјере да се што прије одузме капитал из страних руку, „те да слободно располажемо богатим изворима државних прихода“. Истакнуто је да је са финансијским питањем у тијесној вези крупно и важно питање за Црну Гору — питање јадранске железнице која би везивала Србију и Црну Гору и на црногорском приморју имала свој главни излаз. Предвиђена је изградња путева и железница, исушење Скадарског језера и регулација Бојане, унапређење телеграфско-телефонског саобраћаја.

У програму о спољној политици каже се:

„Заједничка војничка и дипломатска акција са Србијом у свим питањима, која подједнако интересују обе српске краље-

вине, а на остварењу легитимних националних тежња;

да заједнички заложимо сву енергију и све своје снаге у одбрани српских интереса.

Ми стојимо на народном јединству Срба и Хрвата, и, вјерни традицијама Црне Горе и њених Господара, најизразитије ћемо радити на југословенској солидарности и заједници, учествујући у свима културним потхватима југословенским према нашој величини и снази.

Да његујемо најбрижљивије идеју о заједници интереса балканских држава и да их доводимо у сагласност са својим циљевима, не жртвујући при том праведне интересе Црне Горе и Српства.

Да се одржавају добри и исправни односи са сусједним и другим државама, с особитим наслоном на моћну и вјековну нашу заштитницу велику империју Русију“.

Програм владин био је сувише амбициозан и нереалан, и он се у потпуности није могао остварити ни за више деценија, а камоли за четири године. Он је више одговарао политичком програму неке странке, него радном програму једне владе.

Првих дана рада Скупштине од скупштинске већине формиран је радни блок, а за његовог предоједника изабран је војвода Павро Вуковић, Радни блок претресао је садржину краљеве бесједе и програма владина, именовано одбор за нацрт скупштинске адресе којом је требало одговорити на пријестону бесједу.³⁷

Предлог адресе прочитао је извјестилац адресног одбора у Скупштини 23. фебруара. Адреса је и по суштини и по ријечима била парафраза краљеве пријестоне бесједе. Њом се скупштина захваљује краљу и у начелу прихвата програм владин. У адреси се истиче да се ради на томе да се што прије уреде односи са Србијом, јер се само путем заједничке одбране могу осигурати извојеване тековине, економски и културни развитак.³⁸

У дебати о предлогу адресе први је узео ријеч потпредседник скупштине Гаврило Церовић. Он је изјавио да је Адреса чиста парафраза пријестоне бесједе и да би по свом реторском садржају више одговарала једној поетичној бесједи којом се говори при каквом јубилеју, „а никако једном акту“ преко кога народ разговара са својим владаром. Замјерио је влади на њеном програму, јер у њему обећава радње „које се могу извршити у будућности од 50—100 година“. Церовић је изјавио да ће као припадник политичке групе која има своју прошлост подржати вла-

³⁷ Одбор за израду адресе: предсједник војвода Гавро Вуковић, секретар извјестилац Саво Вулетић, чланови: Јанко Спасојевић, Милисав Николић, Михаило Буквић, Јанко Тошковић, Јован Ђурашковић, Василије Жугић и Васо Мартиновић.

³⁸ О спољној политици у Адреси је речено: „Душа вјернога Ти народа препуна је неизмјерне радости и среће, што се испунио наш вјековни народни сан, што се данас Црна Гора територијално додирује са Србијом!...“

дин програм само уколико се он поклапа са програмом који има њихова група. „Тај програм јесте програм Народне странке“. Истичући да влада неће бити у могућности да испуни обећања из програма, „јер на онолико лијепих обећања можда ће пасти 30—40 кабинета у Црној Гори, а све се оно извршити неће“, Церовић предлаже да Скупштина тражи од владе да што прије изврши послове које је обећала, а међу којима се налази и усвајање неколико закона. Прије свега имало се ријешити питање реформе војске, као и питање њене обуке, наоружања и опреме, „јер изгледа да атмосфера, која нас окружава, ова мирише на барут“.³⁹

Други учесник у дебати био је др Секуле Дрљевић. Пред почетак скупштинског рада састали су се посланици и вођство Праве народне странке у Народној банци у Цетињу, ради доношења одлуке о томе какав став да заузму правашки посланици у Народној скупштини. Састанку су присуствовали: генерал Митар Мартиновић, Јован Пламенац и Душан Вукотић, све бивши министри. Дрљевић је изнио предлог да се у име Праве народне странке у Скупштини изнесе предлог о унији Србије и Црне Горе. Послије дуже расправе, предлог је прихваћен.⁴⁰ Овдје не можемо улазити у образложење мотива којима су се руководили правашки када су уприхватили идеју о изношењу овог предлога пред Скупштину. Међутим, треба нагласити да су они у вријеме када су се налазили на власти од српског јавног мњења оптуживани као опозиција и непријатељи рада на ослобођењу и уједињењу српског народа и као главни кривци за нездраве односе између Србије и Црне Горе у периоду 1907—1912. године. Дрљевић је 23. фебруара у Скупштини изнио опширан експозе. Указавши на тешко стање у коме се налази Црна Гора, предложио је шта треба урадити да би се она економски и културно развијала, оштро напао владин програм, особито у спољној политици, и на крају изнио предлог о царинској, дипломатској и војној унији Црне Горе са Србијом. Дрљевић је изјавио да он и његова група не могу прихватити адресу, из разлога што она не садржи захтјев за унију. Он је напао адресу и зато што у њој није довољно истакнута захвалност црногорског народа његовој вјековној заштитници Русији, којој Црна Гора има благодарити не само за цјелокупну материјалну опрему и обуку црногорске војске него и за то што је она вјековима бранила Црну Гору, која је у њој морала искључиво гледати ослонац свог политичког опстанка. Влада је оптужена и за низ других радњи.⁴¹ Иначе, Дрљевићев експозе био је пун хвале за краља Николу.

³⁹ Стенографске биљешке 156—157.

⁴⁰ Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе*, 2. 14.

⁴¹ Стенографске биљешке, 168—196; др Секуле Дрљевић, *Борба за царинску, војну и дипломатску унију између Црне Горе и Србије*, Цетињс 1914.

Дрљевићев експозе изазвао је оштро реаговање скупштинске већине. У дебати су узели учешћа извјестилац одбора за нацрт Адресе Саво Вулегић, предсједник владе Јанко Вукотић, министар финансија Ристо Поповић, посланик Радоје Радојевић. Експозе Дрљевића одбачен је као ствар која није вриједна пажње. Предсједништво Скупштине ставило је предлог адресе на гласање. Од 47 присутних, нацрт адресе прихватило је у начелу 40 посланика, а седам их је било против — то су били правашки. Послије тога је настављена дебата о појединостима у предлогу нацрта адресе, и 25. фебруара адреса је коначно прихваћена у цјелини. Од 49 присутних посланика 47 је гласало за Адресу а два против. Седамнаест посланика било је одсутно, а међу њима и правашка опозиција.⁴² По усвајању Адресе изабран је одбор који је Адресу понио у двор краљу.

Скупштина је имала пуне руке посла. Она је засједала непрекидно до 16. маја, када је краљевим указом њено засједање одложено до 16. августа 1914. године.⁴³ Скупштина је одржала 54 сједнице. У том периоду нарочито је била богата законодавна дјелатност. Донесени су и усвојени следећи закони: Закон о ковању сребрног, никленог и бронзаног новца; Закон о повластицама које се додјељују једном холандском индустријалцу за експлоатацију петролејског мајдана „Смрдеж“; закон о пречишћавању рокова одређених законом о мораторијуму од 22. септембра 1912. године; Закон о помоћи војних инвалида и породица погинулих, умрлих или несталих војника за вријеме рата и уопште у вршењу војне дужности; Закон о монополима; Закон о продужењу буџета, прихода и расхода од 1913. године за четврту дванаестину 1914. године; Закон о насељавању у новоослобођеним предјелима Црне Горе; Закон о приватним смјестиштима; Закон о чиновницима грађанског реда у Краљевини Црној Гори; Закон о измјенама и допунама у Закону о народним школама од 2. фебруара 1907. године; Закон о државним стипендијама; Финансијски закон за 1914. годину; Закон о краљевској влади и о уређењу државних надлештава; Закон о ослобађању војних обвезника од плаћања обавезног рада за 1913. годину.

Владви генерала Вукотића није се пружила прилика да својим радом покаже колико ће бити у стању да реализира од програма. Њен рад прекинуо је први свјетски рат. Црна Гора је 6. августа 1914. године објавила рат Аустро-Угарској и тиме се солидарисала са Србијом у одбрани независности и националних интереса.

Двадесетпетог априла извршена је реорганизација владе. Из владе су испали Лабуд Гојнић и Мирко Мијушковић. На њи-

⁴² Стенографске биљешке, 246—247.

⁴³ Глас Црногорца, бр. 25, 12. (25) V 1914.

хова мјеста су дошли: за министра унутрашњих послова Саво Вулетић, а за министра просвјете и црквених послова Гаврило Церовић.⁴⁴ Тако су се у влади нашла три министра присталице Народне странке (од којих је само Церовић био досљедан програму странке), а три министра припадала су групи Мијушковић — Јабучкој.

Dr Novica RAKOČEVIĆ

ÉLECTION POUR L'ASSEMBLÉE MONTÉNÉGRINE NATIONALE
AU JANVIER 1914 ET LE PROGRAMME DU GOUVERNEMENT
DU GENERAL JANKO VUKOTIĆ

R é s u m é

Au début du mai 1913 le gouvernement du général Mitar Martinović a donné sa démission à cause d'une résolution du roi Nikola d'accepter la demande des grandes puissances pour que le Monténégro quitte le Scutari. Pour le nouveau président du gouvernement le roi a nommé le général Janko Vukotić, un célèbre commandant dans la guerre balkanique. A l'accord du roi, le gouvernement a licencié l'assemblée élue pour la période de 1911—1914 et fixé l'élection pour la nouvelle assemblée le 11 janvier 1914. Cette élection n'était prévue que pour la territoire du Monténégro dans les frontières d'avant la guerre balkanique, c'est à dire sans le territoires libérées.

L'élection était publique. Au Monténégro il n'y avait pas encore des partis politiques en vrais sens. Ils n'existaient que les groupes politiques — les fractions qui représentaient les embryons des partis modernes. Ils en existaient trois.

L'assemblée s'était réunie en cession régulière le 28 janvier 1914. Le roi Nikola a prononcé devant elle son discours du trône et le gouvernement a exposé son programme du travail qui fut accepté par l'assemblée.

Cette assemblée a accepté aussi un nombre du lois.

⁴⁴ Глас Црногорца, бр. 20, 12. (25) IV 1914.